

Participatie van niet-Belgische gedetineerden in Vlaamse en Brusselse gevangenissen

Een helikopteroverzicht van acties en projecten

Dorien Brosens^a, Flore Croux^{a,b}, Stijn Vandeveld^b,
Bart Claes^c & Liesbeth De Donder^a

Ongeveer 44% van de gedetineerden heeft een niet-Belgische nationaliteit. Onderzoek naar deze populatie blijft echter zeer beperkt. Besteedt men in gevangenissen aandacht aan participatie en inspraak van niet-Belgische gedetineerden of is het – net zoals in onderzoek – een vergeten groep?¹ Deze bijdrage schetst een “helikopteroverzicht” van de participatie- en inspraakmogelijkheden voor niet-Belgische gedetineerden o.b.v. 20 interviews met beleidscoördinatoren² en Vlaamse consultants in het kader van de aanpak van radicalisering³ die afgenomen zijn in het kader van het FIP2-project (Foreigners Involvement and Participation in Prison).⁴

Aandacht voor een groeiende populatie niet-Belgische en anderstalige gedetineerden

De populatie van gedetineerden met een niet-Belgische nationaliteit in de Belgische gevangenissen (en de daarmee gepaard gaande diversiteit aan gesproken talen en etnisch-culturele achtergronden) is sterk gegroeid de afgelopen jaren. In 1980 had 25% van de gedetineerdenpopulatie geen Belgische

nationaliteit,⁵ terwijl dit aantal is opgelopen tot 44% in 2016.⁶ Het aandeel buitenlandse gedetineerden verschilt sterk van land tot land. De cijfers in België liggen ver boven het Europese gemiddelde van 22.1%.⁷

Hoewel het aantal niet-Belgische gedetineerden gedurende de laatste decennia aanzienlijk gestegen is, weten we weinig over deze populatie.⁸ Internationaal onderzoek heeft aangetoond dat gedetineerden met een andere nationaliteit dan degene van het land waarin ze gedetineerd zijn – naast de “klassieke” pains of imprisonment⁹ die voor alle gedetineerden gelden – te maken krijgen met verschillende bijkomende moeilijkheden. Ze ervaren taalproblemen, moeilijkheden om contact te houden met hun familieleden en migratieproblemen.¹⁰ Het beschikbaar onderzoek naar deze populatie in Vlaanderen is beperkt, maar biedt toch een aantal interessante inzichten. De populatie niet-Belgische gedetineerden kwam voor het eerst onder de aandacht met het onderzoek ‘Buitenlanders in de Belgische gevangenissen: knelpunten en mogelijke oplossingen’ in 2004.¹¹ Daaruit blijkt dat, hoewel niet-Belgische gedetineerden in principe recht hebben op deelname aan hulp- en dienstverleningsactiviteiten, men in de praktijk vaak enkel focust op taalelementen of multiculturele insteken voor bijzondere vormen van hulp- en dienstverlening. Er zijn in

a Vakgroep Educatiewetenschappen, Vrije Universiteit Brussel

b Vakgroep Orthopedagogiek, Universiteit Gent

c Expertisecentrum Veiligheid, Avans Hogeschool

1 We erkennen dat onderzoek naar inspraak en participatie van niet-Belgische gedetineerden slechts een beperkt deel is van het inspraak- en participatie-verhaal. Ook andere groepen vallen immers vaak uit de boot (vb. nieuwkomers, oudere gedetineerden). Daarnaast zijn ook (nog) niet alle aspecten van de basiswet die rechtstreeks betrekking hebben op inspraak en participatie geïmplementeerd (vb. gedetineerdenoverlegorgaan, detentieplanning).

2 Zij zijn bevraagd omdat zij vanuit hun functie een vertegenwoordiger zijn van de verschillende Vlaamse diensten.

3 Voortaan consultants radicalisering.

4 Dit project wordt gefinancierd door het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (FWO).

5 S. Snacken, “Belgium” in A. van Kalmthout, F. Hofstee-van der Meulen en F. Dünkel (eds.), *Foreigners in European prisons*, Nijmegen, Wolf Legal Publishers, 2007, 129-156.

6 FOD Justitie, “Jaarverslag 2016, Directoraat-generaal Penitentiaire Inrichtingen”, 2017, teruggevonden op 06/09/2017 op https://justitie.belgium.be/sites/default/files/bat_ra_2016_nl_light_1.pdf.

7 M.F. Aebi, M.M. Tiago en C. Burkhardt, “Space I – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations. Survey 2015”, 2016, teruggevonden op 23/06/2017 op http://wp.unil.ch/space/files/2017/04/SPACE_I_2015_FinalReport_161215_REV170425.pdf.

8 S. De Ridder en K. Beyens, “Incarcerated by numbers? Wat leren de cijfers ons over ‘vreemdelingen’ in de gevangenis?”, *Panopticon* 2012, 33, 305-324.

9 G. Sykes, *The society of Captives. A study of a maximum security prison*, Princeton, Princeton University Press, 1958.

10 M. Barnoux en J. Wood, “The specific needs of foreign national prisoners and the treat to their mental health from being imprisoned in a foreign country”, *Aggression and Violent Behavior* 2013, 240-246; H.S. Bhui, *Foreign national prisoners: Issues and debates*, London, Sage, 2009.

11 S. Snacken, J. Keulen en L. Winkelmanns, *Buitenlanders in de Belgische gevangenissen. Knelpunten en mogelijke oplossingen*, 2004, Brussel, Koning Boudewijnstichting.

gevangenen slechts een beperkt aantal taal- en alfabetiseringscursussen aanwezig, waardoor hiermee slechts een kleine groep anderstalige gedetineerden bereikt wordt. In sommige gevangenen worden ook multiculturele activiteiten georganiseerd (vb. Arabische muziekgroepen). Verder zijn er ook bibliotheken aanwezig met werken in verschillende talen.

Recenter kwamen voornamelijk niet-Belgische gedetineerden zonder verblijfsrecht onder de aandacht.¹² Cijfers uit 2013 tonen aan dat 59.3% van de niet-Belgische gedetineerden geen verblijfsrecht heeft waardoor ze o.b.v. de vreemdelingenwet het grondgebied zullen moeten verlaten.¹³ Deze verwijderingslogica heeft aan belang gewonnen binnen het penale beleid waardoor het belang van re-integratie en rehabilitatie naar de achtergrond verschuift.¹⁴ Daarnaast heeft onderzoek in de gevangenis van Antwerpen aangetoond dat niet-Belgische gedetineerden - en dan voornamelijk anderstalige gedetineerden - minder vaak deelnemen aan hulp- en dienstverleningsactiviteiten. Deze studie maakte duidelijk dat het hebben van een niet-Belgische nationaliteit en het niet beheersen van het Nederlands niet over één kam geschoren mogen worden. Het is niet omdat men een andere nationaliteit heeft, dat men geen Nederlands kan. Daarnaast kunnen ook niet alle Belgen Nederlands.¹⁵ Uit voorbereidende gesprekken met verschillende beleidscoördinatoren (Vlaamse gemeenschap) en de Centrale Psychosociale Dienst (DG EPI) blijkt dat er tot op de dag van vandaag eigenlijk niet geweten is welke initiatieven er in de verschillende gevangenen bestaan voor niet-Belgische gedetineerden.

Gedetineerden met een andere nationaliteit hebben recht op participatie en inspraak in de gevangenis

De European Prison Rules¹⁶ stellen dat alle gedetineerden dezelfde rechten hebben. De Raad van Europa erkent echter dat het voor gedetineerden die een andere nationaliteit hebben dan die van

het land waarin ze gedetineerd zijn, moeilijker is om van deze rechten te genieten. Daarom motiveert De Raad van Europa hun lidstaten expliciet om aandacht te besteden aan de groep 'buitenlandse gedetineerden'. Hierbij besteden ze ook aandacht aan hun participatie- en inspraakmogelijkheden. Om buitenlandse gedetineerden toegang te bieden tot een evenwichtig activiteitsaanbod (wat wij beschouwen als participatie en inspraak), dienen gevangenisautoriteiten specifieke maatregelen te nemen om drempels die buitenlandse gedetineerden ervaren te verminderen (art. 26.1). Buitenlandse gedetineerden hebben, net zoals nationale gedetineerden, o.a. recht op het verrichten van gevangenisarbeid, het volgen van beroepsopleidingen (art. 27.1), educatieve cursussen (art. 29.1), sport en recreatieve activiteiten (art. 28.1). Met betrekking tot de re-integratie is de situatie verschillend voor gedetineerden die recht hebben op verblijf en zij die uitgewezen worden. Voor personen die zullen re-integreren in het land waarin ze gedetineerd zijn, is het belangrijk dat ondersteuning geboden wordt door de instanties in dat land (art. 35.3). Indien gedetineerden uitgewezen worden, dient er contact gelegd te worden met het land waarnaar deze gedetineerde gestuurd wordt zodat deze onmiddellijk na zijn terugkeer ondersteund wordt en op die manier zijn re-integratie in de samenleving vereenvoudigd (art. 35.4).¹⁷

Nood aan een helikopteroverzicht

Zoals hierboven vermeld, heeft onderzoek aangetoond dat niet-Belgische gedetineerden minder deelnemen aan hulp- en dienstverleningsactiviteiten binnen de gevangenis¹⁸ en dat re-integratie en rehabilitatie van niet-Belgische gedetineerden zonder recht op verblijf naar de achtergrond verschuift.¹⁹ Niettemin hebben zij wel dezelfde rechten op inspraak en participatie binnen de gevangenis als Belgische gedetineerden. Om een idee te krijgen welke projecten en acties toegankelijk zijn voor niet-Belgische gedetineerden werden de beleidscoördinatoren van alle Vlaamse en Brusselse hulp- en dienstverlening telefonisch bevestigd (N=17), alsook de consultants radicalisering

12 L. Breuls, S. De Ridder en S. Bellemans, "Gedetineerden zonder verblijfsrecht: Repatriëren tegen (w)elke prijs?", *Justitie en Veiligheid* 2017, afl. 10, 1-16; M. Kox, S. De Ridder, A.-S. Vanhouche, M. Boone en K. Beyens, "Detentiebeleving van strafrechtelijk gedetineerden zonder verblijfsrecht", *Tijdschrift voor Criminologie* 2014, afl. 2, 31-47.

13 S. De Ridder, L. Breuls en C. Vanquekelberghe, "Buitenlandse gedetineerden (zonder verblijfsrecht) binnen de Belgische penitentiaire context" in K. Beyens en S. Snacken (eds.), *Straffen: Een penologisch perspectief*, Antwerpen, Maklu, 2017, 507-528.

14 S. De Ridder en L. Breuls, "De vervroegde invrijheidsstelling van buitenlandse gedetineerden zonder verblijfsrecht" in K. Beyens en S. Snacken (eds.), *Straffen: Een penologisch perspectief*, Antwerpen, Maklu, 2017, 703-718.

15 D. Brosens, L. De Donder en D. Verté, *Hulp- en dienstverlening gevangenis Antwerpen: Een onderzoek naar de noden en behoeften van gedetineerden*, 2013, Brussel, Digitale Drukkerij BZ-AFM; D. Brosens, L. De Donder, J. Mievis, F. Salhi en L. Van Roy, *Inspraak & participatie van gedetineerden in de gevangenis van Gent*, 2016, Brussel, Vrije Universiteit Brussel.

16 *European Prison Rules*, Council of Europe, 2006, teruggevonden op 27/10/2017 op <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>.

17 *Recommendation CM/Rec(2012)12 of the Committee of Ministers to member States concerning foreign prisoners*, Council of Europe, 10 October 2012.

18 *Idem* 14.

19 *Idem* 13.

(N=2). Deze interviews vonden plaats in juni en juli 2017. Omwille van de unieke structuur in de Brusselse gevangenis, werd in september 2017 een aanvullend interview uitgevoerd met de coördinator van de Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie (COCOM) (N=1). Het doel van deze interviews was om een antwoord te kunnen bieden op volgende onderzoeksvragen:

1. Welk aanbod is er voor niet-Belgische gedetineerden in de Vlaamse en Brusselse gevangenissen?
2. Aan welke activiteiten kunnen niet-Belgische gedetineerden deelnemen?
3. Welke specifieke projecten bestaan er voor niet-Belgische gedetineerden die gerepatrieerd worden?
 - In welke mate is het aanbod toegankelijk voor niet-Belgische gedetineerden?
 - Hoe wordt het aanbod bekend gemaakt aan niet-Belgische gedetineerden?

Aangezien in verkennende gesprekken 'radicalisering' aan bod kwam, waarrond ook specifieke activiteiten worden georganiseerd voor zowel Belgische als niet-Belgische gedetineerden, besloten we hierover ook een onderzoeksvraag te stellen:

4. Welke deradicaliseringsinitiatieven lopen er in de Vlaamse en Brusselse gevangenissen?

Tijdens de interviews werd een interviewschema gehanteerd dat op voorhand bezorgd werd aan de respondenten. Door hen op voorhand de interviewvragen te bezorgen, konden ze informatie inwinnen bij hun collega's. De vragen betroffen allerlei hulp- en dienstverleningsactiviteiten (vb. beroepsopleidingen, culturele activiteiten, educatieve cursussen, geestelijke gezondheidszorg, sport, trajectbegeleiding van het justitieel welzijnswerk) – welke de bevoegdheid zijn van de Vlaamse gemeenschap -, maar ook over het verrichten van gevangenisarbeid, het gedetineerdenoverleg, e.d. – welke onder de bevoegdheid van Justitie vallen. De interviews duurden tussen 25min en 1u19min.

Een kanttekening alvorens de resultaten te presenteren, is dat niet alle gevangenissen een hoog percentage niet-Belgische gedetineerden tellen. Er zijn immers grote verschillen tussen gevangenissen. In bepaalde gevangenissen (vb. Hoogstraten, Ruiselede) geldt bijvoorbeeld de vereiste dat men de Belgische nationaliteit moet hebben of recht op verblijf én

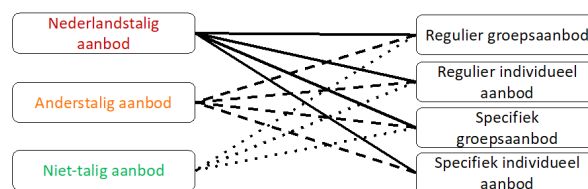
Nederlands moet spreken. Toen een beleidscoördinator vertelde over de taalvereiste tijdens het interview, haalde ze aan dat er eigenlijk geen open capaciteit beschikbaar is voor niet-Belgische gedetineerden. Gevangenissen met (een meer) gesloten regime worden gekenmerkt door een gevarieerde samenstelling inzake nationaliteiten en achtergronden. Volgende citaten tonen dit aan:

- *"Kortgeleden hebben ze een analyse gemaakt van de populatie. Daaruit is gebleken dat we ongeveer 35 verschillende nationaliteiten hebben op een populatie van 170 à 180 gedetineerden."* (Beleidscoördinator Leuven-Hulp²⁰)
- *"Er zijn heel veel buitenlanders in de gevangenissen van Antwerpen en dus heel veel verschillende taalgroepen."* (Beleidscoördinator Antwerpen)
- *"We hebben 20 verschillende nationaliteiten op 100 gedetineerden."* (Beleidscoördinator Ieper)

Welk aanbod is er voor niet-Belgische gedetineerden in de Vlaamse en Brusselse gevangenissen?

Door bijna alle beleidscoördinatoren wordt gesteld dat niet-Belgische gedetineerden in principe niet uitgesloten worden van het regulier activiteitenaanbod. In de praktijk blijkt het echter niet altijd evident te zijn dit te realiseren en wordt er een onderscheid gemaakt tussen Nederlandstalige, anderstalige en niet-talige activiteiten. Daarnaast bestaat er ook een regulier groepsaanbod, regulier individueel aanbod, specifiek groepsaanbod en een specifiek individueel aanbod voor niet-Belgische/anderstalige gedetineerden (zie figuur 1). Hierna wordt kort stilgestaan bij de verschillende combinaties. De activiteiten die vermeld worden zijn niet-exhaustief maar eerder illustratief.

Figuur 1. Verschillende types in het aanbod

²⁰ Niet bij alle citaten in het artikel wordt vermeld welke respondent dit juist aangehaald heeft. In overleg met de respondenten is bepaald waar anonimiteit al dan niet gewaarborgd diende te blijven.

Nederlandstalig aanbod

Een deel van het **regulier groeps – en individueel aanbod** in de gevangenissen is in principe *uitsluitend Nederlandstalig*. Niet-Belgische gedetineerden die géén Nederlands spreken, kunnen dus ook niet deelnemen, al wordt dit soms wel mogelijk gemaakt. Voorbeelden van het groepsaanbod zijn de cursussen ‘moeder/vader zijn in de gevangenis’, ‘slachtoffer in beeld’ en ‘werken aan frustraties’. Ook inspraakmogelijkheden zijn vaak louter gericht op Nederlandstaligen. Bijvoorbeeld, een minderheid van de gevangenissen biedt de mogelijkheid aan gedetineerden om activiteiten te organiseren (vb. Activiteitenteam in Ruiselede, Kerngroep in Hoogstraten); verder loopt er een participatief project op de drugsvrije afdeling van de gevangenis van Hasselt en in een aantal andere gevangenissen kunnen gedetineerden deelnemen aan overlegstructuren met professionelen (vb. over communicatie, cultuur, sport). Bij het individueel aanbod gaat het bijvoorbeeld over gesprekken met trajectbegeleiders van het Justitieel Welzijnswerk (JWW) en therapeuten van Centra voor Geestelijke Gezondheidszorg (CGG).

De beleidscoördinatoren geven aan dat gedetineerden die hieraan willen participeren in principe Nederlands moeten kunnen spreken. Een deel van het Nederlandstalig aanbod wordt echter toegankelijk gemaakt door te vertalen. Meestal worden zaken *vertaald*, door personeel,²¹ medege-detineerden of tolken. Zo heeft een penitentiair assistent de vergadering van het gedetineerdenoverleg synchroon vertaald voor een Franstalige gedetineerde in de gevangenis van Ieper. Een ander voorbeeld: Hulpverleners spreken (soms/geregeld) andere talen tijdens gesprekken met cliënten. Verschillende beleidscoördinatoren halen aan dat trajectbegeleiders van JWW gesprekken voeren in het Engels en Frans en in bepaalde gevangenissen ook in het Spaans en Italiaans. Er wordt wel aangegeven dat het zeker voor het aanbod van de Centra voor Geestelijke Gezondheidszorg (CGG) waarbij diepgaande therapeutische gesprekken gevoerd worden, erg moeilijk is als er een andere dan iemands moedertaal gebruikt moet worden. Niettemin probeert men dit wel in een aantal gevangenissen, maar veel is afhankelijk van de talen die de medewerkers van het CGG spreken. Recent is er daarbij eenmalig gebruik gemaakt van tolken:

“We hebben hier een aantal Franstaligen zitten. Er was iemand bij die dringend nood had aan een ondersteuning. Daar hebben we nu voor het eerst geprobeerd om met een tolk te werken. Dat is echt een tolk die meekomt naar de

gevangenis. Er zijn nu - geloof ik - een drietal gesprekken geweest en dat lijkt toch wel te gaan. Die tolk is op voorhand goed voorbereid hé. Dat is de eerste keer dat dat gebeurt. En voor zover ik begrepen heb van de coördinator van het Centrum voor Geestelijke Gezondheidszorg is dat zelfs de eerste keer in Vlaanderen dat in de gevangenis een psycholoog van het CGG met behulp van een tolk een gesprek voert.”

Trajectbegeleiders van het Justitieel Welzijnswerk maken dan weer regelmatig gebruik van telefonische tolken tijdens individuele gesprekken met gedetineerden. Niet alle beleidscoördinatoren zijn hierover geheel positief. Ze vinden het goed dat het bestaat, maar het is niet altijd ‘evident’ in de praktijk aangezien je een telefoon nodig hebt (wat in de gevangeniscontext niet altijd het geval is) en je de tolk op voorhand moet aanvragen. In gevangenissen met weinig niet-Belgische of anderstalige gedetineerden wordt slechts sporadisch gebruik gemaakt van deze telefonische tolken.

Tenslotte worden ook medege-detineerden ingezet als ‘tolk’. Verschillende gevangenissen hebben bijvoorbeeld een gedetineerdenoverlegorgaan. In principe kan iedereen zich kandidaat stellen voor het gedetineerdenoverleg. Nederlands beheersen is hierbij geen vereiste. Niettemin blijkt het in de praktijk moeilijk werkbaar te zijn wanneer een anderstalige gedetineerde verkozen/geselecteerd wordt en deelneemt aan het overlegorgaan. Een minderheid van de gevangenissen gaan dit echter niet uit de weg en zoeken naar oplossingen. In de gevangenissen van Beveren, Brugge en Dendermonde vertaalde een medege-detineerde reeds tijdens vergaderingen van het overlegorgaan. In de gevangenis van Mechelen staat het gedetineerdenoverleg open voor anderstaligen en doen ze een oproep in het Nederlands, Engels en Frans. In sommige gevangenissen worden gedetineerden ook ingezet als tolken tijdens individuele gesprekken met de trajectbegeleiders van JWW. In de gevangenis van Antwerpen gebeurt dit bijvoorbeeld regelmatig. Een aantal beleidscoördinatoren geven de bedenking mee dat het inzetten van medege-detineerden tijdens deze gesprekken niet altijd evident is aangezien de gesprekken vaak gaan over persoonlijke of vertrouwelijke zaken.

Naast vertalen, zorgt ook het *gebruik van beelden* ervoor dat groepsactiviteiten toegankelijk(er) kunnen zijn voor anderstaligen. Zo heeft men in de gevangenis van Brugge de vragen voor een quiz kort en simpel gehouden en de meerkeuze-antwoorden voorzien van afbeeldingen.

21 Met personeel bedoelen we iedereen die in de gevangenis werkt, ongeacht of dat voor Justitie of de Vlaamse gemeenschap is.

In het merendeel van de gevangenissen is er ook een **Nederlandstalig specifiek groepsaanbod** voor niet-Belgische/anderstalige gedetineerden. Dit aanbod bestaat uit taalcurssussen om Nederlands te leren. Verschillende gevangenissen bieden cursussen Nederlands als tweede taal (NT2) aan. In sommige gevangenissen is dit omgevormd tot een cursus 'Nederlands op de gevangenisvloer' waarbij de werking van de gevangenis duidelijk gemaakt wordt aan anderstalige gedetineerden en waarbij men specifiek jargon meekrijgt (vb. wandeling, rapportbriefjes, kantine lijst). In de gevangenis van Merksplas heeft men vorig schooljaar voor het eerst geëxperimenteerd met een cursus 'al sportend Nederlands leren'. Deze cursus is een combinatie van Nederlandse les vanuit de Basiseducatie met het gebruik van wat men heeft geleerd tijdens de sportlessen.

Tot slot is er ook een **Nederlandstalig specifiek individueel aanbod**. Verschillende gevangenisbibliotheken hebben een taal- of infopunt. Dit punt bevat o.a. taalwoordenboeken, eenvoudige Nederlandstalige boeken en luisterboeken met hoofdtelefoons.

Anderstalig aanbod

Het activiteitsaanbod in de gevangenissen is echter niet uitsluitend Nederlandstalig. Indien er **anderstalige groepsactiviteiten** voorzien worden, zijn dit vaak culturele activiteiten. Zo organiseren een aantal gevangenissen het MOOOV-filmfestival, wat eveneens buiten de gevangensmuren plaatsvindt. Een aantal anderstalige films (vb. in het Arabisch, Frans, Spaans) worden vertoond en achteraf besproken gedetineerden de films. Nadien vindt meestal ook een nabespreking plaats waarin een mix van talen gesproken wordt.

Een tweede voorbeeld is het zangatelier in de gevangenis van Leuven-Hulp waarin men Gregoriaanse zangen heeft geïntroduceerd. Gregoriaans is een taal die niemand in de gevangenis beheerst, waardoor het even toegankelijk is voor iedereen. Een derde voorbeeld betreft lezingen. In de gevangenis van Beveren geeft men soms lezingen in het Nederlands, maar wordt dit ondersteund door Arabische liederen: *"Bijvoorbeeld de ene lezing (cfr. 'Op reis naar Marokko') is in het Nederlands en het Arabisch gegeven omdat we daar ook een aantal Arabisch-sprekenden wilden bereiken. In ons Suikerfeest doen we dat ook. Dus dan hebben we een groep die Arabische liederen zingt en dan wordt daar ook nog een stuk verteld. Dat is niet alleen in het Nederlands maar ook in het Arabisch."* Er wordt ook toegelaten dat medegedetineerden voor elkaar tolken.

M.b.t. het **anderstalig individueel aanbod** hebben anderstalige gedetineerden de mogelijkheden materialen te ontlenuen uit de bibliotheek. In

sommige gevangenissen is er een uitgebreid aanbod anderstalige boeken in allerlei talen, terwijl dit in andere gevangenissen eerder beperkt is. De samenwerking met de lokale bibliotheek maakt het eenvoudiger om anderstalige werken beschikbaar te stellen voor gedetineerden. Niettemin botst men op barrières. Gevangenissen worden geconfronteerd met een grote diversiteit aan talen en dan is het vaak een efficiëntieoverweging om bepaalde boeken/talen te voorzien en andere niet. De bibliotheken stellen niet alleen boeken ter beschikking, maar ook CD's en DVD's. Deze zijn minder taalgevoelig. DVD's, bijvoorbeeld, bevatten vaak ondertitels in meerdere talen en zijn dikwijls ook in diverse talen ingesproken.

Daarnaast worden alle gedetineerden - en dus ook niet-Belgische/anderstalige gedetineerden - volgens de geïnterviewden - in een aantal gevangenissen proactief onthaald door de trajectbegeleiders van het Justitieel Welzijnswerk (JWW). Ook JWW in de gevangenis van Dendermonde heeft gedurende een bepaalde tijd anderstalige gedetineerden zelf benaderd. Er werd besloten dit face-to-face proactief onthaal stop te zetten aangezien vele gedetineerden niet door JWW geholpen konden worden. Het waren, volgens de betrokken beleidscoördinator, eerder kortdurende trajecten waarin men enkel wat praktische zaken kon regelen voor de persoon in kwestie.

Naast het regulier aanbod, is er ook een anderstalig specifiek groepsaanbod. In samenwerking met EVA Inburgering en Integratie organiseert de gevangenis van Leuven-Hulp één keer per jaar (mogelijks wordt dit uitgebreid naar twee keer) de module maatschappijoriëntatie binnen de gevangensmuren. Deze module maakt deel uit van het inburgeringstraject. Tijdens zes thema-avonden wordt stilgestaan bij verschillende thema's (vb. het onderwijssysteem van België, werk zoeken, sociale zekerheid, mobiliteit). De thema-avonden vinden plaats in het Engels en/of Frans. Het inburgeringstraject is vooral gericht op niet-Belgische gedetineerden, maar in tegenstelling tot buiten de gevangensmuren mogen ook Belgen deelnemen. De lesgevers houden eerst een individueel intakegesprek met elke deelnemer waardoor ze een beeld krijgen van de verwachtingen en specifieke vragen die de deelnemers hebben. Na de lessen volgt nog een individueel evaluatiegesprek. Ook de beleidscoördinator van de gevangenis van Mechelen overweegt deze module te implementeren.

Een ander **specifiek individueel anderstalig aanbod** betreft het volgen van onderwijscurssussen uit het thuisland. Zo namen de gevangenissen van Antwerpen, Beveren, Brugge, Brussel en Merksplas deel aan het Europese FORINER-project. D.m.v. dit proefproject kunnen niet-Belgische gedetineerden een

curcus volgen vanuit hun thuisland, in hun eigen taal. De beleidscoördinator uit Turnhout haalde aan dat er reeds voor dit Europees project een samenwerking was met de Nederlandse organisatie 'Educatie Achter Buitenlandse Tralies [EABT]'. Deze organisatie biedt gedetineerden met de Nederlandse nationaliteit of zij die recht hebben op verblijf in Nederland, cursussen aan. De cursussen die aangeboden worden door EABT zijn Nederlandstalig, maar door het FORINER-project hebben ook een aantal Roemeense gedetineerden een cursus uit Roemenië kunnen volgen, een Duitser een cursus uit Duitsland, een Engelsman uit Engeland, enz.

Niet-talig aanbod

Als laatste zijn er ook niet-talige activiteiten. Het **niet-talig regulier groepsaanbod** bestaat voornamelijk uit sportactiviteiten. Alle beleidscoördinatoren halen aan dat er voor de sportactiviteiten geen taalbarrière bestaat: *"Buitenlandse gedetineerden kunnen aan alle sporten deelnemen. Dat is het voordeel van sport. Dat is heel toegankelijk voor buitenlanders omdat taal daar niet meteen een barrière is."*

Andere voorbeelden van niet-talige groepsactiviteiten zijn ontspanningsactiviteiten zoals optredens en een barbecue. Verder halen een aantal beleidscoördinatoren aan dat er soms een markt/workshopweek/festival georganiseerd wordt waarbij men activiteiten organiseert rond muziek, koken, sport, e.d. Een voorbeeld hiervan is de multiculturele week in de gevangenis van Ieper. Gedurende de hele week organiseert men er sportieve en culturele activiteiten. Elke dag wordt één continent in de kijker gezet en past men de activiteiten aan (vb. workshops djembé, beatboxen). Voorbeelden van workshops die georganiseerd worden in andere gevangenissen zijn figuurtekenen, Chinese kaligrafie en lachyoga.

Daarnaast is er ook een **niet-talig regulier individueel aanbod**. Zo kunnen anderstalige gedetineerden werken in de gevangenis. In de werkhuizen waar eerder routinematig stukwerk verricht wordt, is Nederlands kunnen spreken geen vereiste. Gezien het om eenvoudig werk gaat, kan het snel en door visuele instructies aangeleerd worden. Voor vertrouwensfuncties (vb. werken in de bezoekerzaal, op de secties, bureaus kuisen, fatiks voor hulp- en dienstverlening) zijn er lokale verschillen. In sommige gevangenissen zijn het enkel Nederlandstalige gedetineerden die deze functies (mogen) vervullen, terwijl in andere gevangenissen ook anderstaligen dit werk verrichten.

Verder halen een aantal beleidscoördinatoren aan dat er in hun gevangenis wordt gedacht aan ontspanning op cel, voornamelijk tijdens periodes waarin er geen of minder activiteiten georganiseerd worden. Zo is er een aanbod waarbij gedetineerden die verblijven in

de gevangenis van Dendermonde tijdens de zomer sudoku's, tekenoefeningen en fitnessoefeningen kunnen aanvragen. In de gevangenis van Brugge wordt er één keer per maand een brain-train-krantje bedeed met daarin bijvoorbeeld een woordzoeker, sudoku en een doolhof.

Andere **specifieke groepsprojecten** spelen in op de culturele achtergrond van gedetineerden. Zo richten een aantal gevangenissen een Suikerfeest in om het einde van de Ramadanperiode te vieren. In de gevangenis van Merksplas werd recent ook Backgammon georganiseerd nadat ze van een Turkse gedetineerde hadden gehoord dat hiervoor interesse was. Turkse gedetineerden werden uitgenodigd voor deze activiteit en tijdens de pauze werden Turkse versnaperingen aangeboden.

De situatie in Brussel

Omwille van de complexe institutionele situatie in de Brusselse gevangenis wordt dit apart besproken. De Brusselse gevangenis spreidt zich uit over 3 sites: Berkendaal, Sint-Gillis en Vorst. Naast de Vlaamse gemeenschap zijn ook de Franse gemeenschap en de Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie (COCOM) hier aanwezig, ieder met een eigen activiteiten- en hulpverleningsaanbod. Enerzijds is er een Nederlandstalig individueel en groepsaanbod, anderzijds een Franstalig. Afhankelijk van de taal die een gedetineerde spreekt, komt hij terecht bij het Nederlands dan wel Franstalig aanbod. Indien een gedetineerde beide talen beheerst, is er voor deze persoon dus een groter aanbod. Daarnaast is er ook een anderstalig aanbod: een COCOM-onthaalbrochure in vier talen (Frans, Nederlands, Engels en Spaans), meertalige psychologen (Engels, Spaans of Italiaans) en Engelstalige groepsgesprekken door het Centrum voor Geestelijke Gezondheidszorg.

De verschillende gemeenschappen overleggen regelmatig om overlap in hun aanbod te voorkomen. In Sint-Gillis wordt de bibliotheek bijvoorbeeld ingericht door de Vlaamse gemeenschap, terwijl de Franse gemeenschap hiervoor verantwoordelijk is in de gevangenis van Vorst. Verder probeert men op alle sites in te zetten op een meertalige bibliotheekcollectie.

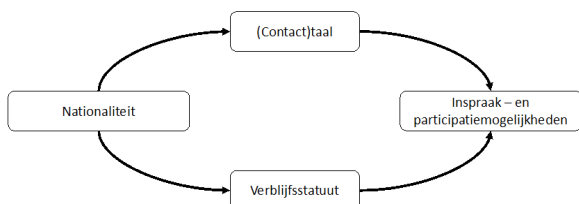
Daarnaast is er ook een aanbod dat zich specifiek richt op gedetineerden van buitenlandse herkomst. Vzw Sociale Actie Brussel biedt culturele, materiële, morele, sociale en psychologische bijstand aan deze gedetineerden. Zo helpen zij de betrokken gedetineerden in het leggen van contacten met o.a. een advocaat, ACTIRIS, de gemeente, mutualiteit en vormingscentra. Ze ondersteunen deze gedetineerden ook bij hun vrijlating. Daarnaast biedt de Brusselse gevangenis een vrijlatingskit voor gedetineerden met

weinig financiële middelen. Gedetineerden zonder opvangnet hebben hier recht op. Tijdens de interviews werd aangegeven dat gedetineerden met een niet-Belgische nationaliteit hiervoor vaak in aanmerking komen.

In welke mate is het aanbod toegankelijk voor niet-Belgische gedetineerden?

Hierboven hebben we een illustratief overzicht geschetst van de verschillende vormen van aanbod voor niet-Belgische gedetineerden. Meerdere beleidscoördinatoren benadrukken dat in principe niemand uitgesloten wordt van dit aanbod, maar dat men in de praktijk op moeilijkheden botst om niet-Belgische gedetineerden te betrekken. Daarbij wijzen de beleidscoördinatoren op het feit dat het niet zozeer de nationaliteit is die bepalend is voor iemands kansen om te kunnen participeren binnen de gevangensmuren. De (contact)taal en iemands verblijfsstatuut zijn doorslaggevender (zie figuur 2). Eerst staan we stil bij het aspect taal, vervolgens bij het verblijfsstatuut.

Figuur 2. Niet nationaliteit maar taal en verblijfsstatuut bepalen iemands participatie- en inspraakmogelijkheden

Het belang van taal

De beleidscoördinatoren stellen dat de taal die een gedetineerde spreekt bepalender is voor zijn/haar inspraak- en participatiemogelijkheden dan nationaliteit. Het hebben van een andere nationaliteit en anderstaligheid zijn geen synoniemen voor elkaar: *"Buitenlanders en taal zijn twee aparte dingen. Soms valt het samen, maar soms ook niet. We hebben Walen, dat zijn geen buitenlanders maar ze spreken ons Nederlands niet dus ze kunnen ook niet altijd deelnemen."*

Er zijn verschillende mogelijkheden om aan **taaldetectie** te doen in gevangensmuren en te achterhalen welke taal iemand spreekt. De taal die iemand spreekt, wordt momenteel geregistreerd in de SIDIS-Suite databank. Verschillende respondenten halen aan dat er voorzichtig omgesprongen moet

worden met deze informatie. Veel is afhankelijk van de persoon die de informatie registreert. Soms wordt er bij taal 'Nederlands' ingevuld wanneer een gedetineerde een aantal woorden spreekt, terwijl andere personen pas registreren dat iemand de Nederlandse taal machtig is wanneer hij/zij met de gedetineerde een gesprek kan voeren. Om een correctere weergave te krijgen van de talen die gedetineerden spreken/schrijven/kunnen lezen, hebben de gevangensmuren van Wortel en Hasselt in het verleden een taalscan gedaan in samenwerking met o.a. het Huis van het Nederlands. Deze taalscan bood hen inzicht in de talen die frequent aanwezig zijn binnen de gevangenis, waardoor het taalbeleid hierop kan worden afgestemd. Zo heeft de taalscan in de gevangenis van Wortel geleid tot een vereenvoudiging/uniformering van de rapportbriefjes en worden deze voortaan voorzien van pictogrammen. Daarnaast heeft men ook 'Nederlands op de gevangenisvloer' ingericht. Er is ook aanbevolen om een werkgroep taalbeleid op te starten, een taalbeleidscoördinator aan te stellen en een taalbeleidsplan op te stellen. Deze aanbevelingen werden echter niet omgezet in de praktijk. Uit de taalscan in Hasselt is gebleken dat men 85% van de gedetineerden bereikte met Nederlands, op basis waarvan beslist werd het taalbeleid niet aan te passen. De betrokken beleidscoördinator heeft echter het gevoel dat taal een variërend gegeven is en dat er momenteel meer anderstalige gedetineerden verblijven. Hierdoor overwegen ze om opnieuw een taalscan te organiseren. In de gevangenis van Leuven-Hulp wordt de bibliotheek gebruikt als middel om te registreren welke taal iemand spreekt/begrijpt. Alle gedetineerden die naar de bibliotheek komen, worden gekoppeld aan een contacttaal. Daarna verloopt de meeste communicatie naar deze gedetineerde toe in die taal (vb. bevestiging van inschrijving voor een activiteit, het weekprogramma).

Naast het detecteren van de taal, hanteren professionelen die werkzaam zijn in de gevangenis (vb. activiteitenaanbieders, gevangenisdirectie, penitentiair bewakingsassistenten) **verschillende strategieën om met taalbarrières om te gaan**. Professionelen vertalen zaken officieel. Hoe maakt men het activiteitenaanbod bekend aan niet-Belgische gedetineerden) of officieus (men weet niet altijd wat men mag vertalen, vaak hangt het af van de goodwill van professionelen of zaken vertaald worden of niet). Daarnaast werkt men met (telefonische) tolken en gedetineerden die zaken informeel voor elkaar vertalen. Een andere strategie die ook reeds in dit artikel aan bod kwam is het inzetten op een specifiek aanbod voor niet-Belgische/ anderstalige gedetineerden en het voorzien van een niet-talig aanbod. Tot slot probeert men in bepaalde gevangensmuren de communicatie tussen gedetineerden en penitentiaire bewakingsassistenten te versterken. In de gevangenis van Dendermonde

werd door een werkgroep van penitentiaire beambten een aanwijsboekje gemaakt o.b.v. pictogrammen. Dit boekje zouden beambten kunnen gebruiken om te communiceren met anderstalige gedetineerden. Het gebruik van dit boekje is echter niet uitgerold in de praktijk omwille van weerstand bij een aantal personeelsleden.

Het belang van verblijfsstatus

"Het verblijfsrecht is doorslaggevend. De nationaliteit of de taal speelt niet echt, wel het verblijfsrecht. Je kan een vreemde nationaliteit hebben, maar wel verblijfsrecht en dan kan je perfect ingeschreven worden voor een sociale woning en alles wat daarbij komt kijken. Indien er verblijfsrecht is, kan er ook gezocht worden naar een uitkering bijvoorbeeld. Reclassering omvat eigenlijk 3 zaken: een woonst, een tijdsbesteding (bij voorkeur werk) en een inkomen."

Niet alleen de taal die een gedetineerde spreekt, maar ook zijn verblijfsrecht heeft gevolgen voor de participatiemogelijkheden aan aanbod dat gelinkt is met re-integratie. Onder niet-Belgische gedetineerden zijn er enerzijds gedetineerden die **verblijfsrecht** hebben en anderzijds gedetineerden die geen recht hebben op verblijf. Voor **gedetineerden zonder recht op verblijf** is het zeer moeilijk om te werken rond reclassering. Bijna alle beleidscoördinatoren halen aan dat er geen specifieke programma's zijn om deze gedetineerden te ondersteunen. Bovendien heeft onderzoek aangetoond dat niet-Belgische gedetineerden vaak uitgesloten worden van strafmodaliteiten die re-integratie ondersteunen (vb. uitgaansvergunningen, penitentiair verlof, beperkte detentie, elektronisch toezicht).²² De beleidscoördinator van Merksplas haalt wel het Special Needs Programma van de Dienst Vreemdelingenzaken aan. Dit programma is gericht op het ondersteunen van kwetsbare personen – vaak geïnterneerden – tijdens verblijf, repatriëring en eventueel ook na aankomst in het land waarnaar men gerepatriëerd wordt. D.m.v. dit programma probeert men een re-integratietraject uit te werken in het land van oorsprong tot maximaal één jaar na terugkeer. Voor de meerderheid van de gedetineerden die gerepatriëerd worden bestaat deze ondersteuning echter niet. Wanneer personen rechtstreeks vanuit de gevangenis gerepatriëerd worden, worden ze eerst overgebracht naar de gevangnissen van Berkendaal, Leuven-Hulp of Sint-Gillis. De beleidscoördinator van Leuven-Hulp haalt aan dat er 600 à 700 'repats' per jaar passeren in de gevangenis van Leuven-Hulp. Zij blijven slechts een aantal dagen en worden niet voorbereid op hun re-integratie. Er is evenwel op basis van een

populatieschets beslist verder na te denken over hoe met deze doelgroep om te gaan in de toekomst:

"Dat wil niet zeggen dat we daar grote programma's of dergelijke aan gaan verbinden. Dat zou ook kunnen zijn dat wij zeggen: we willen gewoon dat die mensen naar huis kunnen bellen en alles regelen op het thuisfront. Meer kunnen we niet doen. Dat zou ook het resultaat kunnen zijn. Maar het is wel de bedoeling dat we er eens over gaan nadenken van wat we kunnen betekenen voor die doelgroep."

Daarnaast zijn er ook nog gedetineerden die wachten op een beslissing van de Dienst Vreemdelingenzaken i.v.m. hun statuut, waardoor ze nog in een **onzekere situatie** verkeren. In het verleden werden in de gevangenis van Wortel groepssessies georganiseerd voor deze mensen. De sessies werden georganiseerd door Justitieel Welzijnswerk (JWW) in samenwerking met De Acht vzw (het Antwerps Minderhedencentrum). Tijdens deze groepsgesprekken liet men mensen stilstaan bij de consequenties van de verschillende opties en zocht men naar mogelijke oplossingen. Momenteel vinden er geen groepsgesprekken meer plaats, maar de trajectbegeleiders van JWW hebben nu wel handvaten die ze kunnen gebruiken tijdens individuele gesprekken met gedetineerden. Ook andere beleidscoördinatoren halen aan dat trajectbegeleiders van het JWW vragen krijgen rond verblijfsrecht, voorbereiding van repatriëring, culturele verschillen, e.d. Nationaliteit en/of verblijfsstatuut zijn ook relevant voor de VDAB. Een trajectbegeleiding van de VDAB kan immers alleen opgestart worden wanneer iemand de Belgische nationaliteit of recht op verblijf heeft.

Hoe maakt men het activiteitenaanbod bekend aan niet-Belgische gedetineerden?

"Ik denk dat heel veel acties die iets gemakkelijker maken voor anderstaligen, dat die het ook gemakkelijker maken voor een ruimere groep van gedetineerden. Omdat je toch wel met heel wat laaggeschoolden zit en mensen die mentaal niet altijd even sterk zijn. Dus ik denk dat het ook voor die doelgroep, maar ook voor andere doelgroepen, een meerwaarde is dat materiaal uniformer is en ook toegankelijk op vlak van taal."

De beleidscoördinatoren zijn zich ervan bewust dat het belangrijk is gedetineerden te informeren over het activiteitenaanbod. Hiervoor worden zowel schriftelijke als mondelinge communicatiekanalen gebruikt. Als

²² S. De Ridder, *Foreign nationals facing expulsion. The percolation of migration law enforcement in sentence implementation decision-making on release in Belgium, 2016, onuitgegeven doctoraat Criminologie, Vrije Universiteit Brussel.*

schriftelijke communicatiekanalen maakt men gebruik van brochures, flyers, posters en digitale kanalen (vb. intern televisiekanaal, PrisonCloud). De mate waarin de schriftelijke informatie vertaald wordt, is lokaal bepaald. Sommige gevangenissen vertalen weinig tot niets, terwijl andere gevangenissen de informatie over activiteiten die toegankelijk zijn voor anderstaligen vertalen in het Engels en/of Frans. Informatie over de cursussen NT2 zijn beschikbaar in een veelheid aan talen. Daarnaast wordt ook visuele ondersteuning gebruikt (vb. pictogrammen, voetbal, schaakbord). Een aantal beleidscoördinatoren wijzen op het belang om gedetineerden te informeren over hoeveel kennis van het Nederlands vereist is om te kunnen deelnemen. In de gevangenissen van Beveren, Merksplas en Wortel worden bijvoorbeeld taaliconen toegewezen aan de activiteiten en gedrukt op de flyers.

Verschillende respondenten geven aan dat ze nood hebben aan professionele ondersteuning bij het maken van schriftelijke vertalingen. Nu is het vaak de goodwill van de activiteitenaanbieders om informatie al dan niet te vertalen. Ze weten ook niet altijd waar de grenzen liggen van de taalwetgeving en wat ze wel/niet mogen vertalen. Niettemin is het belangrijk gebruik te maken van eenvoudige taal in combinatie met beeld/pictogrammen. Er bestaan al goede praktijken in gevangenissen en het is dan ook essentieel om deze ervaringen uit te wisselen. Zo is de werkgroep communicatie in de gevangenis van Gent momenteel aan het bekijken of ze bepaalde pictogrammen die ontwikkeld zijn voor andere gevangenissen kunnen gebruiken.

Bij **mondelijke communicatie** blijkt het belangrijk actief in te zetten op sleutelfiguren. Dit kunnen beambten zijn die betrokken worden bij het zoeken naar deelnemers voor cursussen Nederlands. In bepaalde gevangenissen benadert de onderwijscoördinator beambten wanneer een nieuwe cursus opstart. Samen gaan ze langs de cellen van anderstalige gedetineerden om de cursus voor te stellen. In de gevangenis van Merksplas heeft men op elk paviljoen twee sleutelfiguren onder de beambten die het onderwijs uitdragen. Hiermee probeert men o.a. het draagvlak voor onderwijs aan gedetineerden bij de penitentiaire bewakingsassistenten te vergroten, gedetineerden beter te informeren over het onderwijsaanbod en de relevantie hiervan, gedetineerden actief aan te spreken om deel te nemen, de onderwijscoördinator beter/sneller te informeren over knelpunten op paviljoenen en mogelijke problemen bij cursisten. Ook gedetineerden zijn een belangrijke bron van informatie. Zij zorgen voor mond-aan-mond reclame. In de gevangenissen van Turnhout en Beveren heeft men ook een sleutelfigurenwerking onder gedetineerden. Deze sleutelfiguren/gedetineerden maken het activiteitenaanbod bekend

onder medegedetineerden en brengen signalen (vb. ideeën over het activiteitenaanbod) over naar de Vlaamse gemeenschap. In andere gevangenissen hebben de fatiks die werkzaam zijn voor de hulp- en dienstverlening dan weer een belangrijke rol in het uitdragen van het aanbod. Het werken met sleutelfiguren onder de gedetineerdenpopulatie heeft potentieel om niet-Belgische/anderstalige gedetineerden te bereiken, maar wordt zeker (nog) niet ten volle benut. Daarnaast zijn de collega's uit andere sectoren van de hulp- en dienstverlening of de Psychosociale Dienst, volgens de beleidscoördinatoren, belangrijke doorverwijzers. Ook de bibliotheek kan een belangrijke rol spelen in de bekendmaking van het aanbod. In de gevangenis van Leuven-Hulp spreekt de organisatieondersteuning daar mensen soms gericht aan over het activiteitenaanbod. Daarnaast organiseren sommige gevangenissen ook een proactief groepsinfomoment voor nieuwkomers. In de gevangenis van Leuven-Hulp wordt men geconfronteerd met een grote populatie niet-Belgische/anderstalige gedetineerden, waardoor men recent gestart is met de uitwerking van een zo niet-talig mogelijk onthaalconcept o.b.v. pictogrammen. Alle nieuwkomers worden uitgenodigd om naar het groepsinfomoment te komen, zowel Belgen als niet-Belgen, Nederlandstaligen als anderstaligen. In de gevangenis van Oudenaarde organiseert het JWW een groepsinfomoment voor nieuwkomers. Hierbij coacht de organisatieondersteuner twee gedetineerden om de uitleg te geven aan pas binnengekomen beklagden over het reilen en zeilen in de gevangenis. Deze gedetineerden beantwoorden ook op de vele vragen die nieuwkomers hebben. De inspiratie hiervoor is er gekomen door een werkbezoek van de onderwijscoördinator aan het Verenigd Koninkrijk. Daar heeft ze een aantal gevangenissen bezocht waar men sterk inzet op peer support programma's. De betrokken beleidscoördinator is ervan overtuigd dat gedetineerden voor elkaar een belangrijke steunfiguur kunnen zijn, zeker ook voor anderstaligen.

In de gevangenis van Gent is de werkgroep communicatie aan het bekijken hoe men meer slagkracht kan krijgen. Men heeft verscheidene ideeën om de communicatie binnen de gevangenis muren te verbeteren, maar deze omzetten in de praktijk loopt vaak moeilijk. Momenteel is men experts aan het contacteren om hierover meer expertise in te winnen. De kanttekening die de beleidscoördinator hierbij maakt is dat men hier eigenlijk geen middelen voor heeft.

"Ik denk dat er een heel grote opmerking is die gemaakt moet worden. Er wordt wel verwacht dat die communicatie gebeurt naar verschillende talengroepen, maar we hebben daar geen extra middelen voor. Laat staan personeelsleden of dienstverlening waar we beroep

op kunnen doen, tenzij dat het betalend is. We ontbreken de middelen om op een kwalitatieve manier vertalingen te maken of om in te zetten op een goede communicatie naar anderstalige/buitenlandse gedetineerden."

Ook in Antwerpen is men bezig met communicatie (o.a. naar anderstaligen). Deze communicatie gaat niet alleen over het activiteitenaanbod, maar ook over regime-aspecten (vb. kledij, sorteren). Hier hebben ze met een minimum aan financiële inzet een breed communicatiebeleid ontwikkeld, waarbij het eenvormig en consequent gebruik van eenvoudige taal en pictogrammen (en dat op de juiste plaats), voorop staat. Dit blijft voortdurend 'een werk in progress' en vergt inzet van vele mensen, zowel van justitie als van Vlaamse gemeenschap, die dit gezamenlijk opnemen.

Ook in Antwerpen is men bezig met communicatie (o.a. naar anderstaligen). Deze communicatie gaat niet alleen over het activiteitenaanbod, maar ook over regime-aspecten (vb. kledij, sorteren). Hier hebben ze met een minimum aan financiële inzet een breed communicatiebeleid ontwikkeld, waarbij het eenvormig en consequent gebruik van eenvoudige taal en pictogrammen (en dat op de juiste plaats), voorop staat. Dit blijft voortdurend 'een werk in progress' en vergt inzet van vele mensen, zowel van justitie als van Vlaamse gemeenschap, die dit gezamenlijk opnemen.

Preventie en aanpak van radicalisering

Als laatste staan we stil bij de aanpak van radicalisering in gevangenissen. Dit thema is recent op de agenda van de Vlaamse gemeenschap gekomen. We staan stil bij deradicalisering omdat dit in verkennende gesprekken soms aan bod kwam als nieuw thema waarrond specifieke activiteiten worden georganiseerd, voor zowel Belgische als niet-Belgische gedetineerden. De consultants radicalisering (zij zelf spreken over disengagement als gericht op het wegnemen van geweld) zijn sinds begin 2017 individueel aan de slag met personen die verdacht zijn van of veroordeeld zijn voor terrorisme. In het begin hebben de consultants intensief ingezet op de DeRadex-afdeling in de gevangenis van Hasselt, waar gedetineerden verblijven die 'een ernstig risico vormen op het vlak van radicalisering en/of zich engageren in een gewapende strijd vanuit ideologische motieven'.²³ Na een pro-actieve benadering, beslissen de gedetineerden zelf of een begeleidingstraject opgestart wordt. Deze proactieve benadering werkt drempelverlagend en creëert vertrouwen, maar is vrij

tijdsintensief. De consultants gaan in gesprek met deze gedetineerden (in het Nederlands, Arabisch, Engels of Frans) en luisteren naar hun verhaal: wat zijn de oorzaken waarom iemand iets gedaan heeft? Wil hij aan zijn problemen werken? Hoe wil hij zijn detentieperiode invullen? De consultants proberen deze gedetineerden opnieuw perspectief te bieden en bouwen samen met de betrokkene een traject uit. Ze verwijzen hierbij zoveel als mogelijk door naar de aanwezige hulp- en dienstverlening binnen de gevangensmuren, maar behouden wel het overzicht.

Naast de DeRadex-afdeling, komen de consultants ook in de satellietgevangenissen (Brugge, Gent en Sint-Gillis) en nog een aantal andere gevangenissen. Eens ze een traject opgestart hebben, blijven ze deze gedetineerde volgen, onafhankelijk van de gevangenis waar deze persoon op dat moment verblijft. Op het moment van de bevraging volgen de consultants samen 19 gedetineerden. Naast het opzetten en opvolgen van deze individuele trajecten gaan de radicaliseringsconsultants in gesprek met beleid (vb. rond het opmaken van draaiboeken over de aanpak van radicalisering) en zijn zij ook het aanspreekpunt voor hulp- en dienstverleners werkzaam in gevangenissen die kampen met vragen rond radicalisering/cultuur-sensitief werken. Zoals een beleidscoördinator aangaf:

"We merken dat sinds de 2 radicaliseringsambtenaren deel uitmaken van ons team, dat heel het verhaal van cultuur-sensitief werken op de kaart komt. Het gebeurt dat wij in ons coördinatieteam bepaalde vraagstukken hebben. Recent, in juni van dit jaar, was er de Ramadan. Wij hebben een opleiding hulpkok waarbij 10 van de 11 cursisten moslim waren. Normaal gezien geven we 2 lessen per week. Op een bepaald moment werd de vraag gesteld of we geen 3 lessen per week konden geven in mei om dan in juni geen les meer te geven. We hebben bewust gezegd van nee, dat kunnen we niet maken naar volgend jaar toe.²⁴ En ook om andere inhoudelijke redenen. Ik heb dan weleens afgestemd met de consultants en gehoord hoe zij hierover denken. Het is interessant om hun mening daarin te horen."

Daarnaast is er ook nog de **preventieve** aanpak van radicalisering. De beleidscoördinatoren beschouwen het volledige hulp- en dienstverleningsaanbod als een preventief middel tegen radicalisering. Verder proberen ze nog ook een aantal projecten te implementeren binnen de gevangensmuren. Een voorbeeld hiervan is het Forumtheater. Dit theater wordt verzorgd door een aantal moeders uit Molenbeek. Zij spelen korte casussen (vb. over jongeren die geconfronteerd

²³ Zie actieplan aanpak van radicalisering binnen de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden (https://www.kennisplein.be/Documents/radicalisering_actieplan_versi_se11052016.pdf).

²⁴ Omwille van hoe de cursus georganiseerd wordt door de onderwijsaanbieder.

worden met racisme) en gaan hierover in gesprek met het publiek. Dit theater staat open voor de hele gevangenispopulatie.

Conclusies en reflecties

Het doel van deze studie was drieledig. Er werd onderzocht welk activiteitenaanbod bestaat voor niet-Belgische gedetineerden, in welke mate dit aanbod toegankelijk is voor deze populaties en hoe men het activiteitenaanbod bekend maakt onder hen. Dit helikopteroverzicht maakt duidelijk dat hoewel in principe niemand uitgesloten wordt van de inspraak- en participatiemogelijkheden, dit aanbieden aan niet-Belgische gedetineerden een complex en lokaal verhaal is. Elke gevangenis heeft zijn eigen populatie, context en activiteitenaanbod. Een aantal gevangenissen hebben een grote populatie niet-Belgische/anderstalige gedetineerden, terwijl in andere gevangenissen hoofdzakelijk Belgische en Nederlandssprekende gedetineerden verblijven. De mate waarin men aandacht besteedt (of moet besteden) aan de populatie van niet-Belgische/anderstalige gedetineerden is dus sterk lokaal bepaald. We hebben hierboven slechts een fractie van het activiteiten – en hulpverleningsaanbod weergegeven dat aanwezig is in de gevangenissen, maar vooral de grote lijnen proberen weergeven. Het is zeker geen limitatieve lijst maar biedt wel een aantal inzichten. Er worden in verschillende gevangenissen al heel wat inspanningen geleverd om niet-Belgische gedetineerden participatie- en inspraakmogelijkheden te bieden, al zijn veel activiteitenaanbieders nog zoekende naar wat en hoe ze dat juist kunnen realiseren. Uit dit helikopteroverzicht blijkt ook dat niet-Belgische gedetineerden vaker *participeren* aan activiteiten (vb. cursussen volgen, naar de bibliotheek gaan, deelnemen aan sportactiviteiten, arbeid verrichten) dan dat deze groep *inspraak* heeft (vb. in het gedetineerdenoverleg, zelf activiteiten organiseren).

Over het algemeen kan de gevangenispopulatie beschouwd worden als een heterogene groep met verschillende nationaliteiten, culturele en etnische achtergronden. Hierdoor kan de link gemaakt worden met cultuur-sensitief werken. In de literatuur stelt men dat er cultuur-sensitief gewerkt kan worden door in te zetten op twee dimensies. Enerzijds is er *surface structure*. Dit houdt in dat men interventies of activiteiten gaat aanpassen o.b.v. observeerbare, sociale en gedragskenmerken (vb. taal, kledij, muziek en andere culturele elementen)²⁵. Dit is ook iets wat

in heel wat Vlaamse en Brusselse gevangenissen gebeurt. Het aanbod wordt vaak toegankelijk gemaakt via taal-gerelateerde strategieën (vb. vertalingen via professionelen, tolken of gedetineerden tijdens het regulier individueel en groepsaanbod, inzetten op een anderstalig aanbod, het gebruiken van visuele ondersteuning tijdens de bekendmaking van het aanbod) of niet talige sport-, muziek-, kook- en creatieve workshops. Anderzijds is er cultuur-sensitief werken door *deep structure* aanpassingen te doen. Hierbij houdt men rekening met diepgaandere zaken²⁶ en speelt men in op individuele noden, ontwikkelt men een specifiek aanbod en gaat het eerder over participatie op maat. De praktijk focust veel minder op deze *deep structure*. Het aanbod enkel toegankelijk maken op vlak van taal en beeld (*surface*) is evenwel vaak niet voldoende. Het is niet omdat taalbarrières weggewerkt worden dat gedetineerden sowieso de weg vinden naar het aanbod of hieraan willen deelnemen. Deelnemen is geen verplichting in de Vlaamse en Brusselse gevangenissen, maar wel een recht voor iedere gedetineerde. Het gaat er dan om om barrières weg te werken voor gedetineerden die wel willen deelnemen, maar hierin barrières ervaren. Momenteel is het niet altijd een kwestie van niet willen deelnemen, maar ook van niet mogen of kunnen. Bepaalde zaken zijn moeilijker toegankelijk te maken voor niet-Belgische/anderstalige gedetineerden, maar ook hieraan zou gewerkt kunnen worden want in principe zou alles mogelijk kunnen zijn.

Een belangrijk aspect hierin is het inzetten op competenties om cultuur-sensitief te werken bij het aanwezige personeel binnen de gevangensmuren, zowel personeel van de Vlaamse gemeenschap als Justitie. In dit artikel focussen we op het activiteitenaanbod, maar ook bij andere 'aspecten' van het gevangenisleven (vb. op secties, griffie, bezoek) wordt men geconfronteerd met de populatie niet-Belgische gedetineerden. Dit maakt dat aandacht hebben voor cultuur-sensitief werken niet enkel relevant is voor de activiteitenaanbieders, maar uiteindelijk voor alle actoren die in een gevangenis aanwezig zijn. Eerder onderzoek heeft erop gewezen dat cultuur-sensitief werken vier verschillende soorten competenties omvat, namelijk kennis, bewustzijn, attitudes en vaardigheden om de interactie tussen de cultuur en het individu te kunnen begrijpen.²⁷ Momenteel ligt de focus voornamelijk op skills (vb. vertalen van het aanbod, aanmaken van iconen-communicatietools) en minder op attitudes, bewustzijn en kennis over andere culturen, nationaliteiten, etnische groepen, e.d. Een uitdaging voor de

25 D.R. Hodge, K.F. Jackson en M.G. Vaughn, "Culturally sensitive interventions for health related behaviors among Latino youth. A meta-analytic review", *Children and Youth Services Review* 2010, 1331-1337.

26 Idem 21.

27 I. Papadopoulos, M. Tilki en G. Taylor, *Transcultural Care. A guide for Health Care Professionals*. Wilts, Quay Books, 1998.

toekomst lijkt om niet alleen verder in te zetten op de ontwikkeling van skills, maar ook op attitudes, bewustzijn en kennis over andere culturen.

Literatuur over cultuur-sensitief werken beschouwt iemands cultuur als iets breed. Het betreft zowel ras, etniciteit, leeftijd, geslacht als religie²⁸. Dit kan in verband gebracht worden met intersectionaliteit, ofwel kruispuntdenken. Door intersectioneel te denken erkent men dat elk individu verschillende kenmerken of deelidentiteiten heeft (vb. man/vrouw, nationaliteit, etniciteit, religie). Niemand is immers alleen vrouw, autochtoon²⁹ of Nederlandstalig, man, buitenlandse gedetineerde, of anderstalig. Wanneer we in de gesprekken peilden naar projecten of acties rond participatie bij buitenlandse gedetineerden was er heel veel aandacht voor taal, maar kwamen andere eigenschappen of deelidentiteiten veel minder tot niet ter sprake.

Als algemene conclusie kunnen we stellen dat in principe niemand uitgesloten wordt van de inspraak- en participatiemogelijkheden, maar dat het in de praktijk uitdagend is om niet-Belgische of anderstalige gedetineerden te betrekken. Ondanks dat men al verschillende (ad hoc of structurele) inspanningen levert om niet-Belgische gedetineerden te betrekken, botst men nog op expliciete vormen van uitsluiting (o.b.v. taal of verblijfsstatuut). Daarnaast zijn er ook meer impliciete uitsluitingsvormen. Indien er aanpassingen gedaan worden om deze gedetineerden te bereiken, gaat het voornamelijk om het taalaspect (*surface structure*) en veel minder om het uitwerken van een specifiek aanbod op maat (*deep structure*). Een verdere ontwikkeling en uitbouw van activiteiten in de praktijk en meer onderzoek naar mogelijke initiatieven en acties op dit niveau lijken dan ook valabele pistes om de rechten van niet-Belgische gedetineerden op educatie en participatie te garanderen.

28 R. Kapoor, C. Dike, C. Burns, C. Carvalho en E. Griffith, "Cultural competence in correctional mental health", *International Journal of Law and Psychiatry* 2013, 273-280.

29 I. Boedjarath, "Cultuurbewust hulpverleners: Kennis, houding en vaardigheden combineren" in R. Borra, R. Van Dijk en R. Verboom (eds.), *Cultuur en psychodiagnostiek: Professioneel werken met psychodiagnostische instrumenten*. Houten, Bohn Stafleu van Loghum, 2016, 17-33.